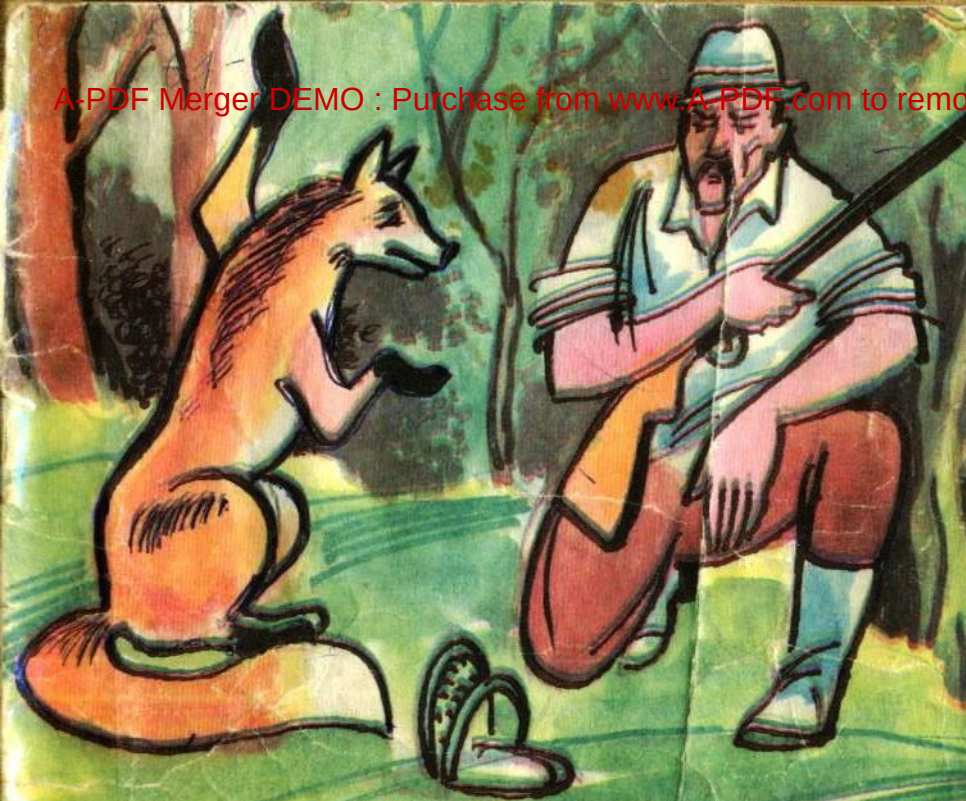

Кеңесбай Елмуратов
АҢҚАУ МЕРГЕН
ҲӘМ ТҮЛКИ

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач

20/11/2002	8
31/12/2002	76
10/12/2002	28
30/12/2004	86
18/12/2004	355
18/12/2004	
19/12/2004	

Уч. отд. РППО «Союз» б/ф. 99-1-98
кпр. 4.100.00, Г. Е. Нав. Б-28

23/12/2009 22

КЕҢЕСБАЙ ЕЛМУРАТОВ

АҢҢАҢ МЕРГЕН ХӘМ ТҮЛКІ

(Ертеклер хәм қосықлар)

НӨКІС
«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»
1997

Кенесбай Елмуратов «Аңқау мерген хәм түлки»:
Ертеклер хәм қосықлар.—Нөкіс: Қарақалпақстан.
1997-ж 28 бет.

Балалар хәм жас өспиримлер әдебиятлары бөлимин.

«Аңқау мерген хәм түлки» атлы топлам автордын биринши дәретпеси.

Кенесбай Елмуратов—турмыстын ҳәр қыйлы тараўларынан қәлем тербеткен жазушы-шайыр.

Бул китапта табият экологиясына байланыслы ертеклери хәм балалар қыйлаарына қозғау салатуғын бир неше қосықларын оқыйсызлар.

АҢҚАУ МЕРГЕН ХӘМ ТҮЛКИ

(Заманагөй ертеке)

Түлки аты шыққан хийлекер атанса да, бир ретинде қақпанға түсип қалды. Қақпан усы тоғайлықтын шетиндеги аңқау мергеннин қақпаны еди. Азы-кем аңқаўлығы болмаса, ол өзи қатарлы мергенлерден қалыспайтуғын, аўылда танымалы мергенлердин бири есапланады. Ол күндеги әдетинше қақпанларын көрип жүрип, түлкиге көзи түсти.

— Оҳо, хийлекерим, түсипсең-дә ақыры,—деди муртып шийырып мерген.

— Аўа, түстик, енди не қыламыз аўылдағы адамлар жүдә сақ болып кетип, таўық қораларын бәйтлеп таслаған соң ашылықтан буратылып жүрип түсип қалдық.

— Гәпине қара, енди не, адамлар саған ешейиннен-ешейин таўықларын бере-беріу керек пе? Жақсы болды, малақайымда тозып зордан қыстан шықтым. Таза, жыллы, сулыў малақай тиктирейин. Ал қуйрығың үйдеги жеңгене жағалыққа қатып кетеди,—деген мергенге түлки:

— Дурыс, аштан буратылып өлгенше адамлардың кемисине жарасам болды. Бирақ...

Ол хийлекерлик пенен мергенге тигилип, сөзиниң изин жутып қойды.

— Хе, не бирақ. Айтсеш, тилинди тислеп алғаннан аманбысаң?

— Аманман-аў. Бирақ, ишимдеги нәрестелериме обал болмаса деп ойланып турман.

— Нәресте?! Пай аянышымды оятыў ушын тапқан

Е 4803270201—457 57—97
М—357(04)—97

ISBN 5—8272—0079—4

ғаппине қара. Ишнің қуұсыйып тұр ғой.

— Қысқы азыушылықтан ишим қуұсыйып, терім жылтырамай тұрғаны ырас. Бирақ буұазлығым анық. Егер екі ай шыдасаң үш-төрт балам менен бес түлкінің терисіне ийелик етесен.

— Бес түлкі?!

— Ауа. Маған инанбасаң қораңа апарып байлап қой. Әйтеуір арасында азы-кем жейтуғын нәрсе таслап тұрсаң болды. Қалесен есигінде ийт орнына үрп-ұлып тұрайын.

— Ырас-ай. Бир малымдай болып қорамда туұсан бірден бес түлкілі боламан.

— Жүдә асықпасаң және ары бақсаң, екі-үш жылдан түлкіден фермер хожалық ашасан.

— Ой-бу! Қәнекей еди...

— Аяғым ауырып кетті. Қақпаныңнан аяғымды жаздыр. Маған қай жерде туұып, қай жерде өсіп-өнгенде не? Бир жағынан тайын ауқат кимге жақпайды, мына қытшылықта зер-зебил болып жуұырып жүріу...

Аңқау мергеннің көз алдына қора толы түлкілер көрініп, түлкінің аяғын жаздырғанын билмей қалды. Аяғы қақпаннан босаған түлкі пұталардың арасына қашып, көзден ғайып болды.

Алдаңғанын билген аңқау мерген түлкінің изінен жууыра бергени шырмауықлы пұталар аяғына оратылып шалқасына түсті. Ұақ... Маған керегі усы еді. Бир түлкінің орнына, бир пада түлкілі фермер хожалық болғым келді. Аңқаулығым аздай, ашкөзлік және қосылды,—деп аңқау мерген зордан орнынан тұрып, үйіне кеуілсиз бос қайтты.

* * *

Тоғайға бәхәр ерте келді. Гүзгі пахта салы атызларынан қашқан суұлар тоғай шетіндегі шаппаттай көлге ағып әтирап құстар меканына айланды.

— Пай бала, суұ болса бәри болады екен ғой. Болмаса мына құстар бизің ауылды ұмытқанына көп жыл болып еді. Енді болмаса ауыл балалары үйрек-ғазлардың, қутан-тырна, шағалалардың қандай болатуғынын ұмытып баратыр еді. Туфәлам, көз тиймесін, Құстарымыз меканларын ұмытпапты қайта ұшып келип атыр,—деп гүбірленген аңқау мерген мылтығын алып далаға бетлей берді. Сол ұақта.

— Әкесі, сен қаяққа?! Мылтығыңның дауысы құстарды үркітін алар—деген қостарына;

— Азан менен жолымды кес-кеслем, апасы. Кеше намазлыгерде қыйқуұласып бир топар үйрек-ғазлар үйдің төбесінен ушқанып көзім менен көріп, тыныш отыра аламан ба? Қудай берсе бүгін кеште ғаз туұрма жейміз деген үміттемен.

— Қоягөр әкесі, ата көрме. Жарқылықтар меканын сағынысып жаңа келип атыр. Құс еті керек болса тауықларың азба.

— Сен де бир, қаял деген еркек шығып баратырғанда жолы кес-кеслемей қала бермеуші ме еді?!

Ол ашыу менен есікті тарс еттиріп жауып, көлге, жол алды. Көлге жақылағанда алдынан бир түлкі кесіп өтті. Бұрыннан түлкіге кегі бар аңқау мерген иініне асып баратырған мылтығын алды да төзлемей атып жиберді. Нышанаға алмасада түлкіге тийгенбе, түлкі ақсаңлауы менен жасырынған пұталықтан қаша жөнелді. Бұны көрген аңқау мерген:—Қандай мергенмен-ау, нышанаға алмай-ақ бұл сумды жараладым. Енді қалған жағында оғымды заяламай-ақ тұтып аламан,—деп оның изінен қууды.

Түлкі ара-тура изіне қарап, мерген және оқ үзбесе екен деп қорқып баратыр. Ал аңқау мерген, оқ үзсем түлкі терісін жарақатлап аларман,—деп өкпесі өшіп изінен қуға берді. Оның бұл ойына түсінген сум түлкі шалт тоқтап:

— Түсиникли сиз, ғаз қарма жеуге шықтыңыз. Ырасында да көп жылдан берлі ғаздың етінін мазасын ұмытып кеткен шығарсыз? Ал мен олардың мәйектерінің мазасын ұмыттым. Кел, екеуіміз биригіп аң аулайық.

— Хе, шаршадым ба? Яки аяғыңа тийген оқтың азаы менен ұзаққа қаша алмасына көзің жетті ме!— деді мерген.

— Оқ... Яғ-ә, аяғыма оқ тийген жоқ. Қыстың аяғындағы сизін қақпанның қысқанлығынан елеге дейін майманлап жүрмен. Құлласы ақсақ аяқ пенен алыстағы аңызды тутап болмайды екен.

— Хаққыңнан.

— Аға, уямдағы кишкене түлкішеклерімде аштая бұратылып атыр. Өлим-өлим бір өлим, қашан өлгенде не? Мә, қоржынына салып ала ғой.

Мерген қуанып кетті, хәм оған:

— Хә, өзің келип, қоржыныма түспедің бе?— деді.

— Аға түссемен.

Түлкі қоржынға түсіп атырып:

— Айтқандай ғаз қарманды да ұмытпа—деп есіне салып қойды.

— Ол жағын сеннен сорамайман.

— Өзің бил, маған не, мен тек көргенімді айта жақ едім.

— Нени көрдің?

— Бауыры ақ, ала мойын семіз ғазларды-дә.

— Қай жерде?

— Хо, ана көрінген қамыслықтың оң жағындағы путалиқлардан ары өтсең көлдің айдыны басланды. Хәзір еле суу салқын, ол жер сайыз. Сайыз жер қуяштың ыссылығында тез жылыды. Яғный жыллы жерде суудағы майда өсімдіктер тез көгереді. Яғный оларға балықтар, үйрек, ғазлар көп үйірсек болады.

— Түсиникли.

Аңқау мерген қоржынды нықлап аузын байлап жерге қойып түлкі көрсеткен қамыслыққа еңбеклеп жақынлады. Ырасында да бұл жерде үйрек-ғазлар ойын салып атыр екен. Аңқау мерген шүріппени басып гөзлеп атқаны, ала мойын ғаз көлге жәдп ете қалды. Оны алып келип бауызлады да қоржынға салып атырып:

— Минне, ис птти. Енді үйіме қайтсам болады,— деп түлкіге мақтанды.

— Әй, бұл ғазын арық ғой, май туұрамаға жарамайды,— деді жақтырмағансып мурнын жыйырып.

— Не?! Яғ-ә, арық емес.

— Арық. Өзінде бір қырсық адам екенсең. Жеген соң май шайна. Аңқау мерген азмаз ойланыңқырап турды да былай деді.

— Гәппін дұрыс, бірден атып салдым. Азырақ семиз арығын серлеп, бақап турмадым-ау...?

— Үйдегі жеңгей қудай билсін не деп сықақ етіп күлетуғынын—деп қуысырады түлкі.

— Яқшы, атқан соң біреуін аттың не, екеуін аттың не?

— Семизирегін сайлап ат. Аңқаудай гез келгепін ата бермей. Аңқау мерген ашыұланып және қамыслыққа сиңип кетті. Қаша-қаштан шаршап демін алған түлкі тырнақлары менен қоржынның түбін жыртып шығып ала мойын ғазды да алып бәдер кетті.

Аңқау мерген қамыслыққа қайтып келгенде дәслепкі оқтың дауысынан үркіп кеткен құстар әлде қашан алыстарға ұшып кетіпті. Ол әрі-бері құстардың қайтып келуін күтіп, шаршап қоржынына келип қараса... түлкіден екінші рет алданғанын билді. Сол уақ ол өзіне адамлардың аңқау мерген деп қойған атын расы менен-ақ мойынады.

* * *

Гүз. Егін жыйыннан босаған Аңқау мерген аң аң

лау кумары тутып жолға шықты. Қәдимгі үйренішкілі соқпақ пенен сайды жағалап киятырып ыраштың басындағы төбешікке көзі түсті.

— Усындай төбешіктерге тұлкілер иіп қазатуғын еді. Құдай берсе бәхәрдегі бийнесіп қылған сум тұлкіни балалары менен қоса тутып алатуғын шығарман, деп ойланып төбешікке әстен жақынласты.

— Сумырай ииниң аузын қаяқтан шығарды сен? Қобинесе олар хийлешилдікті асырып ииние еки ауыз қылады. Биреуін сайдағы қамыслықтарға қаратса, ал екиншісін қалың путалықтар төрептен ашады.

Ол мылтықтың шомполы менен инди шаншып-шаншып көрді. Бирақ хеш қандай дыбыс, қансылаулар еситілмеді.

— Балалары өсіп иині таслап кеткен усайды.

Аңқау мерген илажсыз шаншықылағанды қойып шомполын мылтығына тығып жолын дауамлады.

— Тоқта, тоқта,—деді ол он адымдай узақласқанда өз-өзіне гүбірленіп:—Ақмақтың ақылы түстен кейін енеді дегендей. Тұлкілер иині шубалаңқы қылып салады ғой, ал мен болсам шаншықыладымда қойдым,—деп инге қайтып келіп, қамыслықтардың үпелек басларын жыйнап; сай бетке қараған иинің аузына от жағып түтетті. Күннің ыссы нурына кеуіп тұрған үпелеклер бурқ етіп жанса да азырақ жаслаулары пысқып тап үйдің мормынан шыққан түтіндей болып путалықтағы ауыздан буұдақлап шыға бастады.

Бұл әпиуайы мергенлердің аң аулаудағы ең үлкен қағыйдаларының бири еді. Бул жерде ойлаған сумлығы мергенге жәрдем берді. Ашыы түтінге көзі ашып, өкпесі қысылған тұлкі иинінен тура қашты. Усы паһытта күтіп тұрған мерген оны иарпа тутып алды.

— Хе, сумырай, қолға түстің бе?—деді ол өзін алдап жүрген тұлкісін танып.

— Мергенлердің ишиндегі алғыры екенінди де

дилледің. Тәғдірге тән беріп сізге құллық етемен. Не ислесенде ерк өзіннізде.

— Буұындырып ғана өлтирейін, сен сумырайды, бир емес, еки алдап мени журтқа аңқау атандырдың ғой.

Мерген ашыу менен тұлкіни буұындыра бастады. Көзлери уясынан шыға бастаған тұлкі жан алқымда жалбарынып:

— Мергенжан, көлге дейін тири қой. Ең соңғы рет бул дұнъяның қызығын көріп кетейін.

— Хе, өлиминде көзің жетті ме, заңғар! Сумлығын менен мың жасайман деп жүріп едің?

— Қайда, мына экологиялық заманда мың жасау. Адамлар өлтирмей-ақ, тоғайда болып, көлде болып аңлар қалды ма? Ауыз толтырып айтып тұрған көл, тоғайларымыздың мынау сықылы. Бул құрыуында келешек әулад тоғай, көл аңларын китаптардағы сұуретлерде көретуғын болады. Ол құрыу жоқ болыуды көзім көріп ишим жанып өлгенше, ертерек өлгенім абзал.

— Аспанды жеті ели түсіріп тасладың ғой тұлкіжан. Мейли, өлимин алдында тилеген тилегінди бермеу адамгершіліктен емес. Мерген тұлкіни қойдай қылып жетегіне алды.

— Тоғайда сайрап атырған құстардың дауыстарын еситіп тұрсыз ба,—деді изде киятырған тұлкі.

— Хе, не болты?

— Бурынғыдай түрлі құстардың жағымлы дауысы емес, солай ма?

— Солай дейик.

— Жүде сада екенсіз.

— Гәпти көбейтпей тыныш жүр.

— Тоғайларымыз да таздың шашындай сийреклесіп қалды.

— Ол жағында сенің жұмысын болмасын. Аяныш-

лы сөйлеп меннен қутылғың келип тұр ғой сум түлкі. Болмаса сени келешек қызықтырып киятырғаң жоқ.

— Әлбетте. Құрдымға айланған келешек кімге керек.

— Аспанды жерге түсіре берме.

— Түспеген неси қалды. Аң менен құстарға толы көлдерін...

— Қапылта берме деймен саған.

— Қапылтағанда түлкіден үш ретте тек бір ғана мени көресең бе? Яки жолыңда басқа да түлкінің ушыраттын ба?

— Яқ. Ырасында да гәйінде жан бар. Яғный тоғайда меннен басқа түлкі қалмады демекшісең бе?

— Аға-дә. Ол да саған малақай, қуйрығым хаялыңа жаға болмақшы. Мәйлі кийе қойың. Олар тозған соң ызғыған шағалдың терисінен кийінерсіз. Кейін шағалалардың басларына суу қуйсаңыз, қасқыр менен порсықтардың терілерінен, соң үй аңларына өтіп пышық ийттеріңізді де құртасыздар. Яғный құрдымды, экология апатшылықтарын өзлериңіз ісеп атырсыздар.

— Бұрын алдайтуғын едің енді гәптен жеңіп кетпекші екенсең ғой сумырай.

— Басым байлаулы гөрге кетемен бе? Оның үстіне сыйрек тоғайда сеннен қутылған менен және биреуге тутамаң. Өлімнің күтіп қорқып жасағаннан, жамаған артық екенің түсіндім. Теріме зыян тийгізбей бауызлап ала ғой.

— Яқ! Аңқау атансам атанайын. Мешкей атанып, келешек әуладымның аңларын құртпайын. Бар, түлкілер санларын көбейт, өсіп-өні. Ал мен бүгіннен баслап мылтығымды таслайман.

Аңқау түлкінің босатып жибереді. Сол-сол екен сөзінде тұрып, құрал менен тоғайға шықпапты. Күнлер айлар өтуі менен адамлар оның аңқау мерген атағында ұмытып кетіпті.

Қыс келип, ақша қар тоғайға борап жаға баслапты. Азан менен ертелеп сыйыр сауыуға шыққан мергеннің хаялы үйінің әтирапында қояндардың ізлерін көріп, қоян жеген күндерін есепте.

— Қойтсем, бұл аңқауды аңға атландыраман,—деп ішінен ойлапты.

Сыйырларын сауып болғанша хешбір түйірлі нәрсе ойлап тауа алмапты. Азанғы дәстүрхан үстінде де ойна батыпты.

— Анасы азан менен не уғайымға батып отырсаң—денті мерген.

— Усы қытшылықта кім шалқып отыр дейсең. Тек сендей арқайып аңқауларға бәрі-бір. Суу тассада тобығына келмейді.

— Хау, жайша ма, қошшым.

— Әне, айттым ғой, саған бәрі-бір...

Хе, не болды? Бір нәрсеге пулын жетпесе, тоғайға айдап қойған сансыз сыйырларыннан сатып же.

— Сансыз?! Есапсыз нәрсе барма пай, өзінде, аспаннан түскендейсең.

— Кеше емес пе, алақасқаның өзі алтау болған ба? Сонда қызыл менен эстон пародасы алдырақ әкелінді, олар жетеуден шығар. Яки мен жаңылыстым ба,—деп меннен сораған. Сондай маллары бар адамда қытшылық деп зар қаға ма, екен? «Көзсіз де жылайды, көзлі де жылайды» дегендей сөзін томпайыуың орынсыз.

— Әй, барының не керегі бар. Бәрін тоғайға айдап жиберіп керек уақытында таба алмаған соң.

— Хәзір өзім атқа мініп айдап қайтаман.

— Керек емес, керек емес! Сатсаң пулы жоқ болып кетеді.

— Сонда неге қайдағы қытшылықты айтып отырсаң?

— Айтпай не қылайын, бір кило гөш 50 сомға шықса. Хәкісінше қасқыр, шағал алады деп майда

жанлықта бақпай отырғанымыз. Усындай таза сорпа ишкіміз келгенде сойып жей берер едик.

— Шайтан, түйе тауықтардың бар емес пе?

— Қойыш, бәрхә қус гөши!

— Узақбайдың үйінде деңгепе жоқ па? Барып әкеле қойсан-о.

— Жоқ! Бар болғанда ешейін бере ме? Ешнияз сүмилтір құрақым қоян-соянда атып алайын демейсен.

— Хе, енді түсіндім. Күні менен солай демейсен бе? Сол пұлсыз келетуғын қоян-сояның келешек әуладқа қанша қымбатқа түсетуғынын билесең бе?

— Әй, хәркім өз несийбесі менен тууылады. Сен атпаған менен Ешнияз қусағанлар жүзін қырып атыр.

— Жалған! Қыдырнияз бажбан рухсат етпейді.

— Хе, оның тамағы жоқ па? Жақында қаладан келген хәмелдарлар менен...

— Тоқтат!

— Инаубасаң ерте бәхәрден тигіп шыққан жас тораңғылығың менен жәнәуитлер алаңлығына бар. Бүгінгі қарда көп ізлерді көрмесең, маған кел.

— Мерген орнынан өрре туып, келте тонын ийніне иле сала хаялы силтеген жас тоғайлыққа жууырды. Ол үйінен алты-жеті қадам узақлағанда көл тәрөптен панқа-панқ атылған мылтықтардың сестіні еситті.

— Тоқтатыңдар! Тоқтатыңдар!

Ол делбедей өкпесі өшкенше жууырып, дауысы қарлыққанша бақырды.

— Тоқтатыңдар! Келешек әуладтың несийбесін қырықпаңдар!

Соның арасынша аяғының астына бир оқ пысқырып келип, кесілген тораңғылдың түбирине тийді.

Екінші оқ мылтықтың түтигінен панқ етіп шыға бергенде путаның арасынан бир түлки атлығып шығып сай тәренке оқтай ушты.

— Түлки! Түлки! Ат деймен саған. Анқау мерген

пытырасыз бос патроннан жүрегі жарылып өлді.

— Өлді!

— Ат түлкини.

— Панқ! Панқ! Панқ!

Бирден атылған үш оқтың бири түлкинің шеп қулағын жулып кетті.

— Уах! Түлки, түлкишегим. Путаның арасында индемей жата бермейсең бе?

Анқау мерген көз ушында көрiniп, гә көринбей қашып баратырған түлкинің изинен қыйқырды.

Және бирден үш оқ пысқып атылды. Бул уақытта түлки тууе, оның қарасы да көзге көринбей қалған еди.

— Түлкишегим! Аман қутылдың ба?

— Қудайдың мәрки! Оншелли қыйғыра берип, аяғыңды өгіз басты ма, тоғайдағы аңларды үркіттің.

Қыдырнияз бажбан Анқау мергенге алара қарады. Қасындағы екеуі беллеріне қыстырылған қырғауыл менен қоянларына мақтанғандай гәрдийисип қойды.

— Хау, сиз Қыдырнияз бажбанның өзі емессіз бе?

— Хе, не боқты, болғанда?

— Сізге тоғайды, аңларды қорғау тапсырылмаған ба?

— Ара-тура жоқарыдан келген қонақларға таза хауа жуттырып, дала аңының сорпасына мирәт етіп тууруда ұазыйпамыз. Сол ушында «Қонақ атаңнан уллы» деген ата-баба.—Жүрің мийманлар, жеңгеміздің азанғы асыда тайын болған шығар.

Бажбан искер адамлардай өзін салдамлы тудып, қонақтарын баслап ғоддаслап жүріп кетті. Олар кетіуі мәттал путаның арасынан түлки зонқ етіп шығып мергеннің аяғын ийискеледі.

— Жәниуар, аты хайуан демесең жақсылық пенен жаманлықты айырып билгенинди қарасан-о.

— Бир жериниз жарақатланбады ма? Сізге оқ үзіп атыр еди ғой.

— Яқ. Өн еки мүшем саў. Порохсыз оқлар-ғой. Рахмет, қәуетерленип, меннен қәуетер алып келген екенсең ғой.

— Аўа, сол ушында олардың ойын өзіме қаратайын деп көз алдыларында көринип қаштым.

— Рахмет. Иләж қанша. Адамлар арасында ондайларда табылады. Бірақ, ендігіден былай олай етиўши болма. Қәпелимде жазатайым.

— Сонда өз достымды қәуетерге қалдырып, путанын арасында былш етпей жата бериўим керек пе, еди?

— Мерген тұлкиниң бул сөзинне разы болып, досты менен хошласты. Әне, сол-сол екен мерген менен тұлкиниң дослығы узақ ўақыт даўам етипти.

АШКӨЗ ҚАСҚЫР МЕНЕН СУМ ТҮЛКИ

Шортанбайдың қалың тоғайының ишинде бір ашкөз қасқыр барлық тоғай аңларын үркітип жанларына тиийпти. Ол алдында не көрсе меники, барлық жанлы-жанлық маған тиийсиз—деп ойлайды екен. Оның менен айтысып, урысып-төбелесиў кимге жақсын. Ашкөз көриниўден соқпақларын арыдан салып, қашып кетеди екен.

Бір күни сум тұлки семиз қырғауылды тутып жеп атырғанда ашкөз үстине келип қалады да, тұлкиден қырғауылды басып алыпты:

— Мениң қырғауылымды усаўға ким хуқық берди? Бар, жөне!—депти.

— Сениң?! Қалайыңша сеники. Өткен екшембиде қара қырғауылдан басқалары меники деп байбалам салмадың ба?

— Аўа?

— Солай екен, бул қара қырғауыл ғой!

— Ол өткен екшембиде еди. Ал, бүгін таза хәпте-ниң пийшембиси. Күнде бір заң өзгерип атырғаны өтирикпе?

— Мен олай екенин билмеппен. Кеширерсең?

— Кеширмеймен.

— Кеширсең үлкен бір құпия сыр айтып беремен, —деп тұлки ашкөзден өш алғысы келипти.

— Ашкөз:—ол не сыр екен билип алайын. Ашыўым келсе кирлик қағымда да заң-нызамды өзгереді деп тұлкини бапларман, деген ойда:

— Мейли, кеширдим, айт деди.

— Әй, саған исениўге болмайды. Қәпелимде сөзинди шайып өтә шығасан.

Тұлки мәккарлығын арттырып, қасқырды құпия сырды билгенше шыдамсыздандырды.

— Шаймайман, оллә-биллә, айта қойса тұлкижан.

— Қоймадың ғой. Яқшы айтайын. Сен өмириңде көлге барып көргенсең бе?

— Көл. Яқ. Бірақ жап, салма дегендей...

— Әй, онда болмайды. Сөзинне қарағанда жүзипте билмесең керек. Қасқыр өзін нәмәрт санатқысы келмей.

— Билемен, бірақ уймасы... деп еки ойлы болып қалды.

— Түсиникли. Яқшы мен сени уймасыз, терең емес жағаға апараман.

— Жайша ма?

— Ой, бала екенсең аў, көкжалым. Алтын қалашлы сазанлар көлге сыймай, семизликлерин көтере алмай жағада шапшып ойнап атыр. Пай, олардың мазасын айтпайсаң ба?

— Тұлки аўзын тили менен жалап қояды.

— Қәпе, кеттик, тез жетип алайық.

— Қаў, әсте, еле мен саған құпия сырды айтқаным жоқ.

— Еле солай ма? Айт, онда.

— Сен тоғайдың бәрін өзимдики деп жабысып алсаң көлди саған усаған бір ашкөз ийелеп атыр.

— Қим?!

— Тарғыл жолбарыс.

— Ой-уу, еле солай де.

— Қорықпа, көк жалым. Мен ала шубар көрмейтуғын жағаға апараман. Бирақ, сен менің қара қырғауылымды жеп алыуға рухсат ет.

Ашкөз іләжсыз келисіп кері қарап отырады, түлкі анын жеп, жол баслайды.

— Ұим, дейді түлкі ишпін:—Мен сеннен сондай етип өш алайын деп тислерин қайрайды.

— Сөйтіп сен уймадан қорқаман де... Жүзіңді де оңлы билмейсен.

Түлкі сумлығын арттырып қасқырды көлдің бақатосқын басқан уйық жерине алып келді.

— Өне көрдің бе, сазанлар ойын салып атыр. Шағалалар менен тырналарда балықтың көп жерінде жүреді. Ғәкісінше бизлердің қолайлы жағамызда жүргенін айтпайсаң ба?—деп ашкөздің қызғанышын қоздырыпты. Тап усы уақытта бір тырна ұзын тумсығын көлге тығып жиберіп бір шабақты тutyп алады.

— Әй, әй! Маған бер, бул менің балығым—деп ашкөз үйреншикли әдеті менен қыйғырды.

— Қалай сеніки?

Тырна аң-таң болып оларға қарайды.

— Бул жаға бизіки! Яғный балық тек бизлердіки! Бер! Усынан өзлігіннен балықты созбасаң сени еки жалмап бир жутаман.

Ашкөз ырылдап оған умтылды.

— Бас көк жалым, сол ұзын аяққа өз қақынды беріп қоясаң ба?

Түлкі өшегистіріп жауырынан ийтерип қойды.

— Әжеліңнен бурын бер деймен саған!

— Көлде қанша балық, тutyп алып жей бермейсен бе?

— Ұзын аяқ, көк жалдың ким екенін билмейди екенсең. Бир тәп берсе ғой, балық түүе жаның ғай болады.

— Ауа, соз балықты!

Ашкөз тәп беріп тырнаға секирді. Тырнада жан жоқ па, аспанға пәл-пәлдеп ушты да кетті. Сум түлкі нағыз керекли жерді таңлапты, пәт пенен секирген қасқыр көлдің терең уйығына батып аяқ сермей алмастан өліп кетеді. Әне, ашкөз қанаатсызлықтың ақыбеті, қасқырдың өз басын жалмапты.

ТАСБАҚА ХӘМ КИРПИТИКЕН

Тасбақа менеп кирпитикен бурыннан дос екен. Олардың үйлері бир-биринен недәуір узақлықта болсада, олар жақсы қатнасықларын үзбепті.

Мийнеткеш хәм дәужүрек кирпитикен өркеш-өркеш қумлықтың аржағындағы қалың торанғыллы тоғайлықта, ал ақ көкірек тасбақа кумының етегинде қоныс басыпты. Хәр қайсысы өз өмір тиришилигинде хәдал жасауға урынады екен. Оларды бир-бирине байланыстырып бекем дос етип тұрғанда сол хәдал жасағандықлары болса керек.

Сөйтіп олардың дослықтары күн-күннен бекем-лесіп бара берген. Қыраулы қыс өтіп, жайнап жаснап бәхәр келгенде турмыс тәшүишлері көбейіп қатнасықлары азырақ үзліске түсіпті.

Бир күні кирпитикен:—Тасбақа достымда мендей тыным-таппай жүрген шығар? Менің аяғым жеңіл ғой, қой турмыс машқалалары питеугын түрі жоқ оннал хабар алып қайтайын, деп жолға шығыпты.

Жол әдеуір узақ болса да достын көріуге деген интасы оны тасбақаның үйіне тез жеткерипті. Ол тасбақаның босағасына жақынласқаны сол достының жылап отырғанынын үстіннен шығыпты.

— Аманлық па?! Неге жылап атырсаң достым дейді кирпіп оның жылтыр жауырынан сыйпалап, ерке-

Алматы атындағы Мәжіліс
Информациялық ресурстары
2-191

ИНВЕНТАР №

95310

Қазақстан Республикасы
Қорғаныс және
Тасару және
Тасару және

— Әй, достым-ай, аманлық емес. Құмға мәйеклерімді көмип қойсам жауыз түлкі жеп кетіпті. Әри-бери қуып едим, изине жете алмадым. Бул барыста перзентсіз қалатуғын шығарман... Ғе, с... е... эх... е... е...

— Қой, достым, жылама. Ол сумырайдан өшинді алып, енді мәйеклеріңе жоламастай етпесем мениң дос атым құрып кетсін.

— Қойдем достым. Үл-үлкен, оның үстіне сумлықды сумырайдың сен қалай жазасын берерсең?

— Ғам жеме, ол жағын өзім қатыраман.

Кирпі үстiнен тiкенлерiн жулып алың;

— Жүр, мәйеклеріңді жасырып қойған жеріңді көрсет,— дейді.

Тасбақа достына көрсетеді. Кирпі ол көрсеткен құмға тiкенлерiн шаншып шығады да екеуi құмның аржағында жасырынып турады. Ауызы дәм татқан түлкі қуырығын былғаңдатып келе сала кеше мәйек турған жерге тумсығын басады.

— Ұай! ұай! Бул не бөле! деп тумсығына тiкен кiрген түлкі қатты қышқырып келген изине қашады.

— Минне, достым, енді ол сумырай сенің мәйек қоятуғын жеріңе хеш қашан жоламайды. Арқайын мәйеклеріңді жыллы құмға көме бер,— дейді кирпі күліп.

— Рахмет достым. Сенің бул жақсылығыңды хеш қашан ұмытпайман, дейді досты қуанып.

Әне, сол-сол екен тасбақаның мәйеклеріне хешбір жау жолай алмай арқайын туқымлары көбейіпті. Хәм екі дос арасындағы дослық балаларынан—балаларына өтіп усы дәуірге жетіп, еле сол беккем бірлікте жасап атырған ұсайды.

ҚОСЫҚЛАР

АРНАЙМАН

Қолға қағаз, қалам алып,
Ой тулпарын жолға салып,
Қосығымды бағышладым,
Досларыма қайыл қалып...

ПӘРШЕЛЕР

Пәршелер, пәршелер,
Төрт қатардан құралып.
Кітап бетінде тұрасаң,
Ақыл-ойдан нур алып.

Төрт қатарды құрастырып,
Бір-біріне ұйқастырып.
Менде қосық жазайын,
Гөззаллыққа уластырып.

ОЙЫН

Көшениң барлық жерінде,
Бала бар жерде-ойын бар,
Не түрлі ойын табылып,
Кеуилли ойнар балалар.

ГҮЛИСТАН ЕЛИМ

Мениң Ұтаным,
Бағы-бостаным,
Ана-мәканым,
Әй, Қарақалпақстаным!

Күннен-күнге гүллен. Сен,
Бағы-боستانым,
Маған йош бағышла,
Әй, Гүлистаным!

Илим-билім менен,
Өсип-өркенле,
Өмірге не керек,
Бәрі бар сенде!

УАТАН ХӘМ АНА ҚУШАҒЫНДА

Ипсанда еки ана бар,
Бирейі өз анасы,
Екиншісі туған жер,
Уатан ана кәбасы.

Еки ана қушағында,
Гүлдей жайнап өсеміз,
Соның ушын оларға,
Хадал хызмет етеміз.

ЖАЗ МӘҮСИМИ

Гүлленген жаз мәүсими,
Сен не деген сулыұсаң,
Төрт пасылдың гүлсими,
Жас келиндей арыұсаң.

Тәбиятты аралап,
Бәхәр гүлін тереміз,
Тораңғылды саялап,
Суұда жүзип жүреміз.

Өткерип экскурсия,
Көл бойында ойнаймыз.

Әтирапқа сер салып,
Гербарийлер жыйнаймыз.

МЕКТЕБИМ

Қаланың дәл ортасында,
Мектебиміз орналасқан,
Отызлаған жас әуладлар,
Хәр классқа бауыр басқан.

Хәр класс кең қушақ ашқан,
Қушағында жас әулад,
«Билим-өмир шырағы»,
Оқыуға достым сал ғайрат.

Муғаллимди хұрметлер,
Мектептегі балалар,
«4», «5» алса, әлбетте,
Көзі қызып шадланар.

Мектеп ана қушағында,
Бизлер билім аламыз,
Бизлерди бахыт бағында,
Өсирди уатан анамыз.

Билим сырын ийелеп,
Өнерге ықлас қоямыз,
Халық ушын, Ана Уатан деп,
Бәрхәма таяр турамыз.

Рахмет ана мектебим,
Өмир тилин үйретип,
Хошласарман деп не едим,
Аттестат алдым, ер жеттім.

КИТАП

Китабынды көп оқы,
Деп ескертті анасы,
Анасының ақылын,
Азатжан ұқты шамасы.

Тапсырмасын таярлап,
Алға басты іслері,
«Ақыл алған азбайды»,
Көбейді қазір «беслері».

КОСМОС БАТЫРЫ

Космосқа ұштың,
Табысты түстің,
Менінде космосқа,
Келеді ұшқым.

Ол ұшын көп оқып,
Билім аламан,
Спортқа шынығып,
«Құшлы» боламан.

Космонавтлардың,
«Оқығын» оқып,
Ракетаға мініп,
Айға бараман.

Рахмет ағалар,
Космос батыры!
Жұлдызға жол ашқан,
Сізлер ақыры!

ГҮЛИСТАН ДЕГЕН ҮКЕМ БАР

Менің үкем Гүлистан,
Шаршамайды жұмыстан,
Бежеріуге жұмысты,
Қуныққаны қуныққан.

Үкемнің бір әдеті,
Үлкенді құрмет етеді,
Үлкендерге жол берген—
Унайды икрам, әдеби.

Менің үкем еледе,
Буннанда жақсы болады.
Үлгілі оқып сабақтан,
Бәрхәма алғыс алады.

ҚЫС

Жетіп келді жалланып,
Қақарлы қыс маусымы,
Бетінді шымылып өтеді,
Ызғарлы суық тилсімі.

Дарья менен көлдерде,
Айдынлар жатыр сиресіп,
Мийтін болып муз қатты,
Коньки тептик тиресіп.

Қар жауып тұр жапалақтап
Жер бетін ақ-мамық жауды,
Шана айдаған балалар,
Шадланып шоқ шауқым салды.

Биреулері шана айдап,
—Биреу «асай-масай» басар,

«Шелек кийип» басына,
Қарбаба қардап жол ашар.

Кеуилли ойын ойнадық,
Жауған қарға қарсы турып,
Мектепке қарай жол салдық,
Қолға гүрек алып жүріп...

ЖАЗ КЕЛСЕ

Бәхәрден соң жаз мәусими—
Келер жасыл дйіпас кийіп,
«Соңғы» қонырауда қағылар,
Балаларды шадландырып.

Сен келсең хәмме қуғанар,
Сууға толса салмалар,
Атыздағы ислер пәт алар,
Жасыл жаздың белгисен булар.

Атызда жайнар бау-бақшаға,
Көздің нурын қандырып,
Жаздың жасыл кешинде,
Саз шерткім келер жаңғырып.

ҮЙРЕГИМ

Ауылымыздың алдында,
Айдын-айдын көллер бар,
Сол көллердің ишінде,
Үйреклер бар, ғазлар бар.

Ғә сүңгісе, ғә жүзіп,
Бирин-бири қуады,
Мөлдір көлдің бетінде,
Гөззаллық базим құрады.

«Ғәллим-ғәллим»... шақырсам,
Ыдысқа дән, құрт шашсам,
Кемедей тез ығысып,
Ғаңқылдасып келеди.

Үйреклерімди семиртіп,
Мектебіме апарамаң,
Билим байрамы күнние,
Арнаулы сауға қыламан.

ЫЛАҒЫМ

Қулақларын селкилдеп,
Ара-тура маңырап,
Өрден, ыққа секиріп,
Ойнақлап ырғып жүресен,
Тамаша—қызық бересен.

МАЗМУНЫ

(ЕРТЕКЛЕР)

Аңқау мерген хэм түлки (Заманагөй ертек)	3
Ашкөз қасқыр менен сұм түлки	14
Тасбақа хэм кириптіккен	17

ҚОСЫҚЛАР

Арнайман	19
Паршелер	19
Ойын	19
Гүлистан елим	20
Ұлтан хэм ана қушағында	20
Жаз маусым	21
Мектебим	22
Кітап	22
Қосмәс батыры	22
Вулистан деген үкем бар	23
Қыс	24
Жаз келсе	24
Үйрегім	24
Ылағым	25

Кенесбай Елмуратов

АҢҚАУ МЕРГЕН ХӘМ ТҮЛКИ

Ертеклер хэм қосықлар

Қарақалпақ тилинде

«Қарақалпақстан» баспасы

Нөкис—1997

Редакторы Тилеухан Даниярова
Художник Исмайл Қыдыров
Тех. редакторы Замира Досанова
Корректоры Байрам Садықов

ИБ 1998

Теріуге берілген уақты 13.06.97. Басыуға рұхсат
етілген уақты. 30.06.97-ж. Қағаз форматы
70x108¹/₂з. Газеталық қағаз. Әдебиет гарнигура
Кегль 10. Жоғары баспа усылында басылды. Көлемі,
0,875 б. т. 1,22 шартлы б. т. 1,2 есап б. т. Бұйыртпа
№ 191. Жәми 2000. нұсқа. Бағасы 17 с. 90 т.

«Қарақалпақстан» баспасы 742000. Нөкіс қаласы
Қарақалпақстан көшесі, 9 жай.

Қарақалпақстан Республикасы Баспа сөз бойынша
Мәмлкетлік комитетинин Нөкіс полиграфкомбинаты
742000. Нөкіс қаласы, Қарақалпақстан көшесі, 9 жай.